

Klement Judit

Vállalatok hálózatban

Vállalati kooperáció a 20. század elején a budapesti gőzmalomiparban

„Aki más gőzmalom-vállalat vezetése vagy igazgatása körül alkalmazva van, igazgatósági tag nem lehet” – olvasható a Concordia Gőzmalom Rt. 1876. évi alapszabályában (28.§). Az Első Budapesti Gőzmalom Rt. alapszabályában szinte szó szerint ismétlődik a tartalom, csak itt a 39.§-ban: „Más malom-vállalat vezetésénél vagy igazgatásánál alkalmazott egyén az igazgatóságnak tagja nem lehet”.¹ Hasonló passzusokat minden fővárosi malom-részvénytársaság alapszabályából idézni lehetne, miként más ágazatbeli vállalatoktól is. Éppen ezért, ha egy ágazaton belül egyidőben ugyanazok a nevek több társaságban is visszaköszönnek pozícióban, annak mindig jelentése van. A budapesti gőzmalom-részvénytársaságokban az I. világháború előtt tisztséget betöltő személyek vizsgálatakor ennek a jelenségnek egy sajátos típusa bukkant fel az 1900-as évektől.² Az egyidejű személyi átfedések jelentős része nem egy közeli fúziót mutatott. A személyi azonosságok sajátos vállalati kooperációra utaltak. Jelen tanulmány célja bemutatni és igazolni ezt az állítást, s egyben értelmezni a jelenséget a 20. század elejének gazdasági környezetében.

NEVEK, CÉGEK, POZÍCIÓK

A budapesti gőzmalomipar vállalkozóinak vizsgálatakor két adatbázist építettem fel, egyet a tulajdonosi kör azonosítása érdekében, s egy másikat a vállalatokban legalább cégvezetői³ posztot betöltőkről.⁴ Ez utóbbi adatbázis elemzésekor

¹ BFL VII.2.e. Cg. 1050/754. d. Concordia Gőzmalom Rt. 1876. évi alapszabály; BFL XI.1005. Titkársági iratok, 1.d. 1876. évi alapszabály.

² A tanulmány alapjául szolgáló jelenséget említtem a *Hazai vállalkozók a hőskorban* (Klement 2012) című munkám IV.4. fejezetében, de részletes kifejtésére ott nem volt módom.

³ Cégvezető az a személy, aki a céget képviselheti – eljárhat a nevében – egyedül vagy más cégjegyzésre jogosult személlyel közösen. Részvénytársaságoknál általános volt, hogy legalább két cégjegyzésre jogosult személy együttes aláírása kellett a képviselőhöz. A részvénytársaságokban az igazgatóság tagjai, a vezérigazgató, a műszaki, a kereskedelmi igazgató jellemzően pozíciójánál fogva rendelkezett ezzel a felhatalmazással, s néhány vezető tisztviselő is megkaphatta ezt a jogot az igazgatóság döntése alapján.

⁴ Az adatbázisok felépítéséről áttekintést ad: Klement 2012: 69–77. A pozicionális adatbázis forrásai: BFL VII.2.e. Cégjegyzékek (1876-tól); VII.3.c. Cégjegyzékek (1876-ig); *Magyar Compass* 1873–1914/1915. A vizsgálatba összesen tizenkilenc malom, s ezek működtetőiként huszonnégy cég került be 1839 és 1914 között. Jelen tanulmány ezek közül hét malom történetét érinti.

emeltem ki az egy időben több malomvállalkozásban is pozícióval rendelkezők csoportját, akik a jelenség alapszabályilag általánosan tiltott jellege miatt külön vizsgálatra érdemesek. A malomcégek szerint csoportosított nevek a vállalatok közötti kapcsolatokra irányították a figyelmet.

Az Erzsébet Gőzmalom Rt. és a Pannónia Gőzmalom Rt. közötti személyi átfedések értelmezése nem okozott fejtörést, hiszen 1895-től bukkant fel a jelenség, és a Pannónia 1896-ban beolvadt az Erzsébet Gőzmalom Rt.-be. Az azonos nevek tehát itt valóban egy közeli cégegyesülést jeleztek előre. A részletek a Pannónia cégbírósa iratai segítségével vázolhatóak.⁵

Az 1894. március 5-i éves közgyűlésen az igazgatóság⁶ elmúlt évről szóló jelentésében még nem esett szó fúzióról. A közgyűlési jegyzőkönyv⁷ szerint az egyik részvényes, dr. Kresz Géza ugyanakkor a már a lapokban is megjelent hírek miatt rákérdezett az ügyre. Az igazgatóság részéről Pekár Imre, igazgatósági tag a közgyűlési jegyzőkönyv szerint így válaszolt: „fúzió iránt folytak ugyan előzetes megbeszélések, de ezek eredményre, mely jelentéstétel tárgyát képeznék nem vezettek”. A közgyűlésen a továbbiakban nem is firtatták a kérdést, s ennél jóval több szó esett arról, hogy az igazgatóság nem javasolt osztalékot fizetni,⁸ bár némi nyereséggel zárták az évet. A részvényesek többsége végül elfogadta az igazgatóság jelentését a társaság előző évi működéséről és újra is választotta a korábbi igazgatóság tagjait: Gold Zsigmondot, Holitscher B. Lipótot, Kohner Ágostot, dr. Mandelló Károlyt, Pekár Imrét és kisbábi Strasser Sándort.

⁵ BFL VII.2.e. Cg. 845/1876 Pannónia Gőzmalom Rt. 5394. d+k.

⁶ A részvénytársaságok stratégiai vezető testülete az igazgatóság volt, tagjait a közgyűlés választotta az alapszabályban meghatározott létszámban (általában 5–12 fő) és időtartamra (rendszerint 3–5 év). A testület saját tagjai közül elnököt, esetleg alelnököt választott. Az igazgatóság tagjai működésükért – az alapszabályban rögzített – éves díjazásban részesültek, amit többnyire a vállalat nyereségének százalékában állapítottak meg, de néhol nyereségtől függetlenül is kijelöltek egy fix, évente nekik járó összeget. Éves tevékenységükről kötelesek voltak a részvényeseknek jelentést írni, amelyet a közgyűlés összehívásával egy időben nyilvánosságra hoztak, s a közgyűlésen többnyire fel is olvastak. A közgyűlés szavazás útján döntött arról, hogy elfogadja-e az igazgatóság múlt évi munkájáról készült jelentést, s ezzel együtt megfelelőnek ítéli-e az igazgatóság munkáját. Korabeli szóhasználat: megadja-e a „felmentvényt” az igazgatóságnak. Az igazgatóság tagjainak megbízatásuk időtartamára alapszabályilag rögzített mennyiségű társasági részvényt kellett letenniük biztosítékként a vállalat pénztárában.

⁷ Minden részvénytársaságnak évente egy, úgynevezett rendes közgyűlést össze kellett hívnia, ezt minden alapszabály kimondta. Az éves közgyűlésen számoltak be a részvényeseknek a társaság vezetői, az igazgatóság, a vezérigazgató a cég előző évi eredményeiről és a jövőre vonatkozó terveiről. A rendes közgyűlésen kívül az igazgatóság vagy a részvényeseknek alapszabályilag meghatározott része rendkívüli közgyűlés összehívását is kezdeményezhette. Erre akkor volt szükség, amikor kizárólag közgyűlési felhatalmazás alapján végrehajtható változtatásokat akartak eszközölni. Ilyen ügynek számított például az alapszabály módosítása, nagyobb beruházások, kölcsönök kérdése, a társaság feloszlata vagy egyesülése más céggel. Minden közgyűlésről jegyzőkönyv készült, amit a cégbírósnak is be kellett mutatni.

⁸ A vállalat éves eredményeinek felhasználására, így nyereség esetén az osztalék mértékére is az igazgatóság tett javaslatot az éves jelentésében. A közgyűlésnek azonban el kellett azt szavazással fogadnia ahhoz, hogy valóban megvalósulhasson.

Ugyanígy nem került szóba a fúzió vagy az arról folyó tárgyalások a következő, az 1895. március 4-i közgyűlésen. Két hónapon belül azonban, 1895. április 30-án rendkívüli közgyűlést tartott a társaság, amelyen egyrészt módosították a társaság alapszabályát, másrészt új vezetőséget választottak. Az alapszabály módosítása ahhoz kellett, hogy a vezetőségben megjelenhessenek az Erzsébet Gőzmalom Rt. igazgatói. A módosított alapszabály 25.§-a szerint „[a]z igazgatóság tagjai más malomvállalat igazgatóságában vagy vezetésében – kivéve a helybeli Erzsébet Gőzmalom Társaság igazgatóságában és vezetésében – részt nem vehetnek”. Az Erzsébet vezetőinek kivételezett helyzetét külön megindokolta az elnök, Gold Zsigmond. „Elnök bejelenti, hogy tekintettel a részvényesek személyeiben beállott nagy mérvű változásra, a társaságnak úgy igazgatósága, mint felügyelőbizottsága viselt tisztségükről lemondtak, miért is felhívja a közgyűlést, hogy titkos szavazás útján új igazgatóságot és felügyelőbizottságot válasszon.” Vagyis jöllehet a közgyűléseken az igazgatóság nem tárta a részvényesek elé a Pannónia és az Erzsébet között folyó tárgyalások eredményeit, 1895 áprilisára a Pannónia részvényeinek jó része már az Erzsébet Gőzmalom Rt. tárcájában lehetett, bár ez még nem jelent meg a közgyűlés előtt letett részvénytársaságokon.⁹ A rendkívüli közgyűlés választásának eredményeként az igazgatóságba került kilenc új tag mindegyike ezzel egy időben az Erzsébet Gőzmalomban is pozíciót viselt (1. táblázat).

A Pannónia beolvadását az Erzsébet Gőzmalom Rt.-be végül az 1895. december 28-i rendkívüli közgyűlés mondta ki. A közgyűlés előtt letett részvényeknek túlnyomó többségét már az Erzsébet Gőzmalom Rt. képviselte ekkor: az 1220 db részvényből 1054 db jelent meg az Erzsébet Gőzmalom Rt. tulajdonaként. További 40 db részvényt képviselt a közgyűlésen megjelent nyolc igazgatósági tag, akik szintén az Erzsébet Gőzmalom Rt.-t reprezentálták. (Deutsch Lajos nem tett le részvényt és nem is ment el a decemberi közgyűlésre.) A Pannónia régi vezetői és egyben korábbi meghatározó részvényesei – Gold Zsigmond,

⁹ A közgyűlésen az a részvényes vehetett részt és szavazhatott, aki előzetesen bemutatta és „letette” a részvényeit – természetesen csak amennyit kívánt – a közgyűlési felhívásban megjelölt pénztárban. Erről a részvényletételről lista készült. A Pannónia 1895. április 30-i részvényeslistáján az Erzsébet Gőzmalom Rt. még nem szerepelt részvénytulajdonosként (BFL VII.2.e. Cg. 845/1876. 5394. d+k). Az Erzsébet Gőzmalom cégjegyzékbeli bejegyzéséből (BFL VII.2.e. Cégjegyzékek, 1. kötet, 385.) ugyanakkor egyértelműen kiderül, hogy a vállalat már ekkor többségi tulajdonosa volt a Pannóniának. Az Erzsébet 1895. április 30-án, vagyis azonos napon tartott rendkívüli közgyűlésén alapszabály-módosítás keretében felemelték a társaság alaptőkéjét 900 000 osztrák értékű forintról (frit) 1 350 000 frit-ra, 2250 db 200 frit-os névre szóló új részvény kibocsátásával. Az újonnan kibocsátott Erzsébet-részvényekkel vették meg a Pannónia-részvényeket. Az alapszabály-módosítást május 20-án jegyezte be a cégbíróság. Az Erzsébet jelentése a cégbíróság felé a részvénykibocsátásról így hangzott: „Pannónia Gőzmalom igazgatósága az általa nekünk szállítani kötelezett részvényeit nekünk már tényleg átszolgáltatta, s miután mi minden egyes Pannónia-részvényért 2 db új Erzsébet-részvényt szolgáltatunk, a 2250 db új részvényből 2106 db Pannónia-részvényekkel befizettetett. A fennmaradó 144 db részvény pedig [...] nálunk készpénzben teljesen befizettetett.” Eszerint már 1895 tavaszán az összesen 1220 db Pannónia-részvényből 1053 db az Erzsébet birtokában volt.

1. táblázat

*Több malomvállalatnál egy időben pozícióval¹⁰ rendelkezők
a Compassok és a cégjegyzékek alapján (1914-ig): Erzsébet és Pannónia Gőzmalom Rt.*

Név	Malomcég	A malomnál eltöltött idő	Betöltött pozíció(k)
1. Adler Mór	Erzsébet	1869–1903	igazgatósági tag
Adler Mór	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
2. Baumgarten Lajos	Erzsébet	1882–1912	igazgatósági tag
Baumgarten Lajos	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
3. Bock Máté	Erzsébet	1871–1902	irodafőnök; vezérig.; ig. tag
Bock Máté	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
4. Deutsch Lajos	Erzsébet	1893–1896	igazgatósági tag
Deutsch Lajos	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
5. Herzfelder Frigyes	Erzsébet	1894–1908	igazgatósági tag
Herzfelder Frigyes	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
6. Kohner Zsigmond	Erzsébet	1894–1908	igazgatósági tag
Kohner Zsigmond	Pannónia	1895–1896	ig. tag (alelnök, elnök)
7. Schwarz Ármin	Erzsébet	1885–1914/	irodafőnök; vezérig.; ig. tag
Schwarz Ármin	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
8. Simon Jakab	Erzsébet	1891–1914/	felügy.biz. tag; ig. tag (alelnök, elnök)
Simon Jakab	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag
9. Sonnenberg Imre	Erzsébet	1893–1914/	igazgatósági tag
Sonnenberg Imre	Pannónia	1895–1896	igazgatósági tag

Megjegyzés: Az 1914 után szereplő / azt jelzi, hogy az illető később is pozícióban maradt a társaságban.

Ig. tag = igazgatósági tag; felügy.biz tag = felügyelőbizottsági tag; vezérig. = vezérigazgató

Holitscher B. Lipót vagy kisbábi Strasser Sándor – már meg sem jelentek a közgyűlésen. Az új igazgatóság indítványaként hangzott el a közgyűlés előtt, hogy a „Pannónia Gőzmalom Társaság az Erzsébet Gőzmalom Társaságba beolvad, oly módon, hogy utóbbi átveszi előttinek összes activáit és passiváit, jogait és kötelezettségeit”. Ezzel a Pannónia megszűnik külön cégeként működni. „A Pannónia Gőzmalom Társaság azon részvényei, amelyek már is az Erzsébet Gőzmalom tulajdonába mentek át, mint ezen egyesülés által megsemmisíttessenek.” A még forgalomban levő részvényeket 1896. január 31-ig a részvénybirtokosok becserélhetik, illetve beválthatják. Ha 1896. január 1-jéig jelentkezik a részvényes, egy Pannónia társulati részvényért két teljes befizetésű Erzsébet Gőzmalom társasági

¹⁰ Az egyes pozíciók malomipari tartalmáról lásd Klement 2012: 108–113.

részvényt és 100 frt készpénzt, ha pedig január 31-ig, egy Pannónia-részvényért 500 frt készpénzt kap – olvasható a közgyűlési jegyzőkönyvben.¹¹ A Pannónia-egészrészvények névértéke egyébként 1000 frt volt, a tőzsdei árfolyamuk 1894. december 31-én 780 frt-on állt. A Pannónia-részvények 1886 óta folyamatosan névértéken alul teljesítettek a tőzsdén. (1895-ben a *Tőzsdelap* már nem jegyzett árfolyamot a Pannóniának.) Az Erzsébet-részvények névértéke 200 frt volt, 1894. december 31-én a papír 420 frt-on zárt, 1895. december 31-én 325 frt-ot ért.¹² Ezt alapul véve a volt Pannónia-részvényesek 1896. január 1-jei beváltás esetén az eredeti 1000 frt-os részvényt névértéknek a háromnegyedét megkaphatták, január 31-i beváltás esetén viszont már csak a felét. 1896. január 31-én a Pannónia Gőzmalom Rt.-t a cégbíróság törölte a cégek közül.

Az Erzsébet és a Pannónia Gőzmalom Rt. közötti személyi átfedéseken kívül további tizenkilenc értelmezésre váró eset maradt (2. táblázat). Itt már nehezebb a személyeket cégnevek szerint csoportosítani, mivel néhányan több cégben¹³ is előfordultak. De lássuk részleteiben, amit a nevek mutatnak.

Az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-hez kötődő személyek először 1900-ban jelentek meg az Erzsébet Gőzmalom Rt. igazgatóságában. A *Compass* – gazdasági évkönyv – szerint ebben az évben az Erzsébet igazgatóságában ült Basch Fülöp, halmi Deutsch Sándor, Haggemacher Károly, Lang Jakab, Langfelder Ede, Lánczy Leó és Leipziger Vilmos. A cégjegyzék – a vállalkozások alapadatait rögzítő hatósági nyilvántartás – minderről mit sem tud, s a *Compass* ezt megelőző és ez utáni kötetei sem ezt a névsort szerepeltetik az Erzsébet vezetőségeként. Még az is lehet, hogy pusztán nyomdahiba történt, 1912-től viszont visszatér a jelenség, s ez már mindenképpen a két vállalkozás közötti kapcsolatra utal. 1912-ben az Első Budapesti főkönyvelőjét, Gerisch Lajost és cégvezetőjét, irodafőnökét, Renschler Rezsőt bevásztják az Erzsébet felügyelőbizottságába.¹⁴ Haggemacher Károly, az Első Budapesti elnöke igazgatósági tag lesz ugyanekkor az Erzsébetben, s hozzá hasonlóan bevásztják az Erzsébet igazgatóságába az Első Budapesti vezérigazgatóját, Langfelder Edét és a műszaki igazgatóját, Mayer Ottót. A jelenség egyirányú: kizárólag az Első Budapesti „emberei” ülhetnek be

¹¹ Igaz, hogy 1892-ben bevezetésre került a korona (K), de 1900-ig még a vállalati mérlegeket is gyakran forintban készítették. Ezért szerepelhetett itt is (osztrák értékű) forintban (frt) a részvények csereértéke. 1 frt = 2 K

¹² *Tőzsdelap* 1886–1895.

¹³ Az I. világháború előtti budapesti gőzmalom-vállalkozások helyét és működésük főbb adatait lásd Klement 2012: 56–69.

¹⁴ A felügyelőbizottság feladata volt ellenőrizni, hogy a részvénytársaság a törvények betartása mellett működik, és az igazgatóság a részvényesek érdekeinek szem előtt tartásával végzi munkáját, vagyis nem él vissza a társaság rájuk bízott vagyonával. A cég éves üzleti eredményeit – mérleget, nyereség-veszteség számlát – a felügyelőbizottság megvizsgálta, s erről külön jelentést írt a közgyűlés számára. (Ma azt mondanák: auditálta a cég eredményeit.) A felügyelőbizottság tagjait a közgyűlés választotta az alapszabályban rögzített taglétszámban (általában 3–5 fő) és időtartamra (rendszerint 1–3 év). Működésükért éves, összegű díjazást kaptak, ami független volt a cég nyereségétől. Megbízatusuk időtartamára alapszabályilag rögzített mennyiségű társasági részvényt kellett letenniük biztosítékként a vállalat pénztárában.

az Erzsébet pozícióiba 1912-ben: három igazgatósági székbe a legfeljebb tízből és két felügyelőbizottsági posztba az ötből.¹⁵

Ezzel ellentétben kétirányú kapcsolódás figyelhető meg az Első Budapesti Gőzmalom Rt. és a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt. között. 1904-ben a Pesti Molnárok igazgatóságába választja a közgyűlés az Első Budapesti elnökét, Haggenmacher Károlyt, a műszaki igazgatóját és igazgatósági tagját, Lang Jakabot, valamint az ekkor még kereskedelmi igazgató Langfelder Edét. 1905-től válik a kapcsolat kölcsönössé, amikor az Első Budapesti igazgatóságában lesz tag Waigand Ferenc, a Pesti Molnárok vezérigazgatója, más képviselője azonban nem lesz a társaságnak sem ekkor, sem később. Bekerülnek viszont további Első Budapestihez kapcsolódó személyek a Pesti Molnárok pozícióiba. 1907-ben a Pesti Molnárok igazgatóságának tagjává választják az Első Budapesti alelnökét, halmi Deutsch Sándort, és ő lesz a Pesti Molnárok elnöke is három évig. (Elnöki posztját Langfelder fogja átvenni 1911-től.) Szintén 1907-től lesz igazgatósági tag a Pesti Molnároknál Mayer Ottó, az Első Budapesti műszaki igazgatója. (Feltehetően Lang Jakab helyét foglalta el Mayer mindkét társaságban.) 1910-ben pedig újabb két „Első Budapestis” érkezik a Pesti Molnárokhoz: az Első Budapesti felügyelőbizottságának tagja, rátonyi Reusz Henrik igazgatósági tag lesz a Pesti Molnároknál (láthatóan halmi Deutsch Sándor helyett), Schuk Jakab pedig 1910-től mindkét társaságnak a cégvezetője. Az Első Budapesti tehát 1904-től három, 1907-től pedig négy fővel képviseltette magát a Pesti Molnárok és Sütők igazgatóságában, amelynek legalább öt tagja volt ekkoriban,¹⁶ 1910 és 1912 között pedig még egy cégvezetőt is „delegált”, cserébe pedig a Pesti Molnárok vezérigazgatója ült ott az Első Budapesti nyolcfős igazgatóságában¹⁷ 1905-től folyamatosan.

Hasonló történet rajzolódik ki a személyeken keresztül az Első Budapesti Gőzmalom Rt. és a Lujza Gőzmalom Rt. között. Itt is 1904-ben kezdődik a két cég közös útja. Ekkor kerül be a Lujza igazgatóságába Haggenmacher Károly, az Első Budapesti elnöke. Vele együtt választják meg igazgatósági tagnak Lang Jakabot, az Első Budapesti műszaki igazgatóját és igazgatósági tagját, valamint Langfelder Edét, az Első Budapesti kereskedelmi igazgatóját. Ugyanaz a három személy, aki elsőként jelent meg a Pesti Molnároknál is, csakhogy a Lujza esetében csatlakozik hozzájuk már 1904-ben az első Budapestiben is felügyelőbizottsági tag Löwy Miksa, aki a Lujzában is e testület tagja lesz. 1907-ben – miként ugyanekkor a Pesti Molnárokhoz is – bekerül a Lujza igazgatóságába Mayer Ottó, az Első Budapesti műszaki igazgatója (feltehetően itt is Lang Jakab helyére). Innentől pedig a képviselő kölcsönössé válik: Fellner Henrik, a Lujza elnöke 1907-től lesz tagja az Első Budapesti igazgatóságának, Déry Izidor, a Lujza vezérigazgatója és igazgatósági tagja pedig 1908-tól szerepel az Első Budapesti igazgatósági tagjaként. 1911-ben az Első Budapesti újabb képviselővel jelenik meg: a Lujza felügyelőbizottságába

¹⁵ BFL VII.2.e. Cg. 1193/715. Erzsébet Gőzmalom Rt. alapszabálya az 1912-es módosítás után.

¹⁶ 1903. március 15. rendes közgyűlésen hozott alapszabály-módosítás szerint. BFL VII.2.e. Cg. 1211/1. 762. d.

¹⁷ 1902. március 15. rendes közgyűlés óta. BFL XI.1005. 5. d.

választják – Löwy Miksa mellé – az Első Budapesti főkönyvelőjét, Gerisch Lajost. Végül 1914-től – Déry Izidor halála után – a Lujza vezérigazgatójának nevezik ki Kovácshegyi Kálmánt, aki 1904-ben még titkárként kezdte malomipari pályafutását az Első Budapestinél. (Ezzel párhuzamosan társulati tisztviselőként marad felüntetve az Első Budapestiben is.) Az Első Budapesti tehát 1904-től folyamatosan három igazgatósági taggal és egy, majd 1911-től két felügyelőbizottsági taggal volt jelen a Lujza vezetőségében,¹⁸ sőt 1914-től a vezérigazgató is innen került ki. Cserébe a Lujza érdekeit két, majd 1912-től már csak egy igazgatósági tag képviselte az Első Budapestiben.

2. táblázat

Több malomvállalatnál egy időben pozícióval rendelkezők a Compassok és a cégjegyzékek alapján (1914-ig) II.

	Név	Malomcég	A malomnál eltöltött idő	Betöltött pozíció(k)
1.	Basch Fülöp I.	Első Budapesti	1866–1902	igazgatósági tag
	Basch Fülöp I.	Erzsébet	1900	elnök
2.	Deutsch Sándor halmi	Első Budapesti	1885–1909	igazgatósági tag
	Deutsch Sándor halmi	Erzsébet	1900	igazgatósági tag
	Deutsch Sándor halmi	Pesti Molnárok és Sütők	1907–1910	igazgatósági tag
3.	Déry Izidor	Lujza	1875–1912	irodafőnök, vezérig., ig. tag
	Déry Izidor	Első Budapesti	1908–1912	igazgatósági tag
4.	Fellner Henrik	Lujza	1904–1914/	ig. tag (alelnök, elnök)
	Fellner Henrik	Első Budapesti	1907–1914/	igazgatósági tag
5.	Gerisch Lajos	Első Budapesti	1898–1914/	főkönyvelő
	Gerisch Lajos	Erzsébet	1912–1914/	felügy.biz. tag
	Gerisch Lajos	Lujza	1911–1914/	felügy.biz. tag
6.	Haggenmacher Károly	Első Budai/Első Budapesti	1864–1866– 1914/	vezérig., ig. tag (alelnök, elnök)
	Haggenmacher Károly	Erzsébet	1900; 1912–1914/	alelnök; igazgatósági tag
	Haggenmacher Károly	Lujza	1904–1914/	igazgatósági tag
	Haggenmacher Károly	Pesti Molnárok és Sütők	1904–1914/	igazgatósági tag
7.	Kovácshegyi Kálmán	Első Budapesti	1904–1914/	cégvezető
	Kovácshegyi Kálmán	Lujza	1914/	vezérig.
8.	Lang Jakab	Első Budapesti	1881–1905	műszaki ig., ig. tag
	Lang Jakab	Erzsébet	1900	igazgatósági tag
	Lang Jakab	Lujza	1904–1905	igazgatósági tag
	Lang Jakab	Pesti Molnárok és Sütők	1904–1905	igazgatósági tag

¹⁸ A Lujza Gőzmalom Rt. igazgatósága 1904 után hét–kilenc fő között mozgott, a felügyelőbizottságnak stabilan négy tagja volt (BFL VII.2.e. Cg. 1224/675, 676, 667, 668).

	Név	Malomcég	A malomnál eltöltött idő	Betöltött pozíció(k)
9.	Langfelder Ede	Első Budapesti	1890–1914/	irodafőnök, vezérig., ig. tag
	Langfelder Ede	Erzsébet	1900; 1912–1914/	igazgatósági tag
	Langfelder Ede	Lujza	1904–1914/	igazgatósági tag
	Langfelder Ede	Pesti Molnárok és Sütők	1904–1914/	ig. tag (elnök)
10.	Lánczy Leó	Első Budapesti	1895–1914/	ig. tag (alelnök)
	Lánczy Leó	Erzsébet	1900	igazgatósági tag
11.	Leipzigier Vilmos	Első Budapesti	1898–1913	ig. tag (alelnök)
	Leipzigier Vilmos	Erzsébet	1900	igazgatósági tag
12.	Löwy Miksa	Első Budapesti	1870–1914/	választmány, felügy.biz. tag
	Löwy Miksa	Lujza	1904–1914/	felügy.biz. tag
13.	Mayer Ottó	Első Budapesti	1906–1914/	műszaki ig., igazgatósági tag
	Mayer Ottó	Erzsébet	1912–1914/	igazgatósági tag
	Mayer Ottó	Lujza	1907–1914/	igazgatósági tag
	Mayer Ottó	Pesti Molnárok és Sütők	1907–1914/	igazgatósági tag
14.	Renschler Rezső	Első Budapesti	1902–1914/	irodafőnök
	Renschler Rezső	Erzsébet	1912–1914/	felügy.biz tag
15.	Reusz Henrik ráthonyi	Első Budapesti	1882–1914	felügy.biz. tag
	Reusz Henrik ráthonyi	Pesti Molnárok és Sütők	1910–1914/	igazgatósági tag
16.	Schuk Jakab	Első Budapesti	1904–1912	intéző, cégvezető
	Schuk Jakab	Pesti Molnárok és Sütők	1910–1912	cégvezető
17.	Simon Jakab	Királymalom	1906–1914/	igazgatósági tag
	<i>Simon Jakab</i>	<i>Erzsébet</i>	<i>1891–1914/</i>	<i>felügy.biz. tag, ig. tag (alelnök, elnök)</i>
	<i>Simon Jakab</i>	<i>Pannónia</i>	<i>1895–1896</i>	<i>igazgatósági tag</i>
18.	Waigand Ferenc	Pesti Molnárok és Sütők	1874–1914/	főkönyvelő, vezérig., ig. tag
	Waigand Ferenc	Első Budapesti	1905–1914/	igazgatósági tag
19.	Weisz Fülöp	Királymalom	1906–1914/	ig. tag (alelnök)
	Weisz Fülöp	Erzsébet	1908–1914/	igazgatósági tag

Megjegyzés: Az 1914 után szereplő / azt jelzi, hogy az illető később is pozícióban maradt a társaságban.

Ig. tag = igazgatósági tag; felügy.biz tag = felügyelőbizottsági tag; vezérig. = vezérigazgató
Simon Jakab Erzsébet és Pannónia Rt.-beli funkciói az 1. táblázatban is szerepelnek, ezért kerültek kiemelésre.

Még egy cégösszefonódás került felszínre a névsor alapján az Erzsébet Gőzmalom és a Királymalom Hedrich & Strauss Rt. között. Simon Jakab, az Erzsébet igazgatóságának tagja 1906-tól került be a Királymalom igazgatóságába. Weisz Fülöp, a Királymalom igazgatósági tagja és elnöke pedig 1908-tól jelent meg az Erzsébet igazgatóságában.

A nevek és malomcégbeli pozíciók egyértelműen arra utalnak, hogy valamilyen vállalati együttműködés kezdődött 1904-től az Első Budapesti Gőzmalom Rt. és a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt., valamint az Első Budapesti és a Lujza Gőzmalom Rt., 1912-től pedig az Első Budapesti és az Erzsébet Gőzmalom Rt. között. Feltételezhető továbbá a személyi átfedések alapján valami hasonló, de talán lazább kapcsolat 1906/1908-tól az Erzsébet és a Királymalom Hedrich & Strauss Rt. között is.

Abban biztosak lehetünk, hogy az 1900-as évek elején a személyek szintjén szorosabbra fűződő vállalati relációk nem egy közeli cégegyesülést vezettek be, mint az történt az Erzsébet és a Pannónia esetében 1895–1896-ban. A Pesti Molnárok és Sütők Rt. 1928-ig, az Erzsébet Gőzmalom Rt. szintén 1928-ig, a Lujza Gőzmalom Rt. 1936-ig független céggként működött, viszont az említett években e vállalkozások beolvadtak az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-be. A Királymalom és az Első Budapesti megérte az 1948-as államosítást. Az tehát a lényegi kérdés, hogy vajon milyen jellegű és erejű együttműködést takarnak a pozíciók vizsgálatakor észlelt egyidejű személyi jelenlétek.

EGYÜTTMŰKÖDŐ CÉGEK HÁLÓJA

A közgyűlési jegyzőkönyvek nem túl beszédesek a cégek között kialakuló, fennálló kapcsolatokról. (A Pannónia és az Erzsébet fúziója is tulajdonképpen csak az utolsó pillanatban került rögzítésre közgyűlési jegyzőkönyvben.) Az persze nem maradhatott el egyik cégnél sem, hogy alapszabály-módosítás keretében lehetővé ne tegyék más malomtársaság képviselőjének jelenlétét saját vállalatukban. A Pesti Molnárok és Sütők például 1904 áprilisában módosította ennek érdekében az alapszabályát, s a 35.§ immár kimondta, hogy „[a]z igazgatóság tagjai más malomvállalat vezetésében vagy igazgatásában részt nem vehetnek, kivéve ha az egész igazgatóság abba beleegyezett”.¹⁹ Ugyanezt az Erzsébet Gőzmalom Rt. 1912 februárjában így rögzítette az új alapszabály 22.§-ában: „Az igazgatóság tagjai más malomvállalat vezetésében, illetve igazgatóságában vagy felügyelőbizottságában részt nem vehetnek, kivéve, ha az igazgatóság abba beleegyezett.”²⁰ Ezen túl azonban a közgyűléseken semmi nem utal arra, hogy valamilyen megállapodás született volna vagy együttműködés kezdődne más, eddig konkurens vállalattal.

¹⁹ BFL VII.2.e. Cg. 1211/1. 712. d.

²⁰ BFL VII.2.e. Cg. 1193/715. Erzsébet Gőzmalom Rt. alapszabálya, 1912.

Szerencsére az Első Budapesti Gőzmalom Rt. iratai között fennmaradt igazgatósági jelentések kitértek e kapcsolatokra. Az 1903. évről készült jelentés így vezet fel a társaság viszonyát a Pesti Molnárokhoz és a Lujza Gőzmalomhoz:

„A fővárosi malmoknak jelentésünk első részében vázolt éles versenye, valamint azon nehézségek, amelyek mindannyiszor felmerülnek, valahányszor iparunk legfontosabb kérdéseiben megállapodások volnának létesítendőek, arra indított bennünket, hogy más malomvállalatoknak malmunk érdekkörébe vonása tárgyában *ismételten hozzánk intézett ajánlatok* közül azokat, amelyek meggyőződésünk szerint nemcsak lojálisan megvédik eme vállalatok részvényeseinek érdekeit, hanem több szempontból ránk nézve is előnyösek és üzleti céljainknak megfelelőek, komoly fontolóra vegyük, és végül a Lujza-gőzmalom és a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalom Rt. részvényesei részéről tett ajánlatokat fogadjuk el. [A megvalósítás módja önkéntes részvénycsere] olyképen, hogy kötelezzük magunkat a Lujza Gőzmalom Rt. részvényeseinek *öt db Lujza-részvényért társaságunknak egy részvényét*, és a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalom Rt. részvényeseinek *három db Molnárok és Sütők-részvénye után szintén vállalatunk egy részvényét*, mindezt az 1903-iki üzletév szelvényei nélkül, cserébe adni. [...]

Jóllehet szándékunk az immár üzletkörünkbe bevonandó két részvénytársaság önálló szervezetét továbbra is fenntartani, mindamellett három ily jelentékeny, 3 millió évi őrlési képességet meghaladó vállalatnak együttműködése számos előnnyel jár és az üzletnek egészséges alapra való fektetését mindenestre elő fogja segíteni. Emelni fogja továbbá a magyar lisztnak külföldön való versenyképességét, és így üdvös szolgálatot fog tenni a magyar kivitelnek és közvetve a magyar közgazdaságnak is.”²¹

A részletesebb indoklásra az igazgatóság részéről azért volt szükség, mert az „érdekkörbe vonás”, konkrétan az „önkéntes részvénycsere” lebonyolításához új Első Budapesti-részvények kibocsátása kellett, tehát a közgyűlés jóváhagyásával alaptőke-emelésre volt szükség. Az 1904. február 15-i rendes közgyűlés meg is szavazta az alaptőke 3 millió koronáról 4,5 millió koronára emelését 3000 db egyenként 500 K névértékű új részvény kibocsátásával. Tehát a pozíciók szintjén látható személyi átfedésekkel párhuzamosan tulajdonosi átfedés is létrejött. De vajon mekkora lehetett az ezután megszerzett tulajdonrész, hiszen a részvénycsere önkéntes volt?

Az Első Budapesti számításaira maga az igazgatósági jelentés is enged következtetni. E szerint öt Lujza-részvényért kínáltak egy Első Budapestit és három Pék²²-részvényért egy Első Budapestit. A Lujza Gőzmalom Rt. alaptőkéje ekkor 2 800 000 K volt és 8750 db egyenként 320 K névértékű részvényre oszlott. A Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt. alaptőkéje 1 800 000 koronát tett ki és 4500 db egyenként 400 K névértékű részvényből állt. Ha minden

²¹ BFL XI.1005. 5. d. A 1904. február 15-i rendes közgyűléshez csatolt igazgatósági jelentés. (Kiemelések – K. J.)

²² A Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt. korabeli közkeletű neve volt a Pék-malom, mivel a vállalatot valóban molnárok és sütők, pékek alapították.

Lujza-részvényt be akartak volna cserélni a részvényesei, összesen 1750 db Első Budapesti-részvényre lett volna ehhez szükség, az összes Pék-részvény becserélésehez pedig 1500 db-ra, ami összesen 3250 db-os részvénytársaságot eredményezett volna az Első Budapestinél. Mivel eleve 3000 db új részvény kibocsátásával kalkuláltak, nem számíthattak arra, hogy minden részvényt be akarnak cserélni a Lujza és a Pék-malom részvényesei, de láthatóan a részvények többségének megszerzése lehetett a céljuk.

Ha a Lujza és a Pék-malom részvényeseinek nézőpontjából tekintünk az ajánlatra, meg kell állapítani, hogy a részvénytársaságok korrekten ígérték. A Lujza-részvények az 1900-as évek óta állandóan gyengélkedtek és tőzsdei árfolyamuk 210 és 230 K között mozgott, vagyis a névérték 65–70%-át érte csak a papír. Öt ilyen részvény névértéke 1600 K volt, de rosszabb tőzsdei árfolyamain is kitért 1000 koronát az értékük, amiért bár csupán egy db 500 koronás Első Budapestit ajánlottak fel, ez viszont a tőzsdén általában legalább kétszer ennyit ért ekkoriban. (Az Első Budapesti-részvények árfolyama 1903. december 31-én 1285 koronán állt, 1904. június 30-án pedig 1100 koronán.) A Pék-részvények jobban álltak a tőzsdén, mint a Lujza részvényei: jellemzően stabilan névérték felett zártak, s rosszabb árfolyamokon is a névérték kb. 94%-án mozogtak, 375 K körül. Három Pék-részvény névértéke 1200 K volt, rosszabb árfolyamokon is 1125 koronát értek, tehát egy Első Budapesti-részvény tőzsdei árfolyama értékben nagyjából megfelelt három Pék-részvényének.²³

A részvénytársaságok megvalósításáról már egyik társaság iratai sem tájékoztatnak közvetlenül, és az sem tisztázható, hogy vajon valóban a Lujza- és a Pék-malom kereste a kapcsolatot az Első Budapestivel. Közvetve azért mégis megtudhatunk valamit a részvénytulajdonok átrendeződéséről a közgyűléseken megjelenő részvényekből. Mivel a közgyűlésen minden részvényes a részvényei számának megfelelő szavazati erőt képviselhetett – az alapszabály által kimondott részvénytársaság és szavazatszám arányának megfelelően –, a közgyűlési szavazatszám megállapításához arra volt szükség, hogy a közgyűlések előtt a részvényesek bemutassák a közelgő közgyűlésen képviselni kívánt részvényeiket. Az ekkor készült részvényeslisták a közgyűlési jegyzőkönyvek részét képezték, így a cégbíróshoz beküldendő dokumentumok voltak. Ha fennmaradtak a vállalat vagy a cégbíróshoz iratai között, ezekből rekonstruálni lehet egy részvénytársaság tulajdonosi körét. Korlátozza ugyanakkor a belőlük megrajzolható képet az a tény, hogy a közgyűléseken rendszerint a részvények kis hányada jelent csak meg.²⁴ Szerencsére a Lujza Gőzmalom Rt. és a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt. esetében rendelkezésünkre állnak ezek a listák 1904 és 1914 között

²³ *Tőzsde* 1900–1904.

²⁴ A forrástípusról lásd Kövér 1989. A budapesti gőzmalom-részvénytársaságok esetében átlagosan a részvények egyharmada jelent meg a közgyűléseken. A pontos adatokat lásd Klement 2012: 163–171.

– csupán a Pék-malom 1912-es íve nincs meg –, így módomban van e forrástípus kiaknázására.²⁵

A részvényeslistákon egyszer sem szerepel az Első Budapesti Gőzmalom Rt. részvényesként, vagyis érdekeit személyeken keresztül képviseltethette a közgyűlésen. Az Első Budapesti tulajdonosi jelenlétéről ennek megfelelően az őt képviselő személyek részvénytulajdona alapján alkothatunk hozzávetőleges képet.

A Pesti Molnárók és Sütők Gőzmalma Rt.-ben 1904-től pozíciót betöltő és az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-t képviselő személyek valamennyien részvényesként is megjelennek a közgyűléseken. Részvényképviselőjük az első évben még alacsony, 1905 és 1906-ban már 5% körüli, 1907-től pedig jellemzően 10%-os (3. táblázat).

A Lujza Gőzmalom Rt.-ben nem jelenik meg részvénytulajdonosként a közgyűléseken valamennyi 1904-től pozícióba került Első Budapesti-képviselő, de a tendencia hasonló. Az 1904-ben még láthatatlan tulajdonosi jelenlét 1905–1906-ban 5% közelébe ér, majd 1907-től a 10% körüli értékek a legjellemzőbbek (4. táblázat).

Ezek alapján azt feltételezhetnénk, hogy legfeljebb 10%-os lehetett az Első Budapesti Gőzmalom Rt. tulajdonszerzése a Lujza- és a Pék-malomból 1904 után. Csak hogy a részvényeslistákon nemcsak az Első Budapesti adott malombeli „képviselői” fedezhetők fel, hanem csaknem valamennyi név visszaköszön a 2. táblázatból. Csupán Basch Fülöp I., Simon Jakab és Weisz Fülöp hiányzik, a többiek vagy egyikben, vagy mindkettőben részvénybirtokossá válnak 1904 után.²⁶ Részvénytulajdonosként van jelen például a Pék-malomban Déry Izidor, aki a Lujza vezérigazgatója, és viszont: Waigand Ferenc a Pék-malom vezérigazgatója is Lujza-részvényes lesz 1904 után. Még érdekesebb, hogy Renschler Rezső, aki az Erzsébet Gőzmalom Rt.-ben lesz 1912-től felügyelőbizottsági tag az Első Budapesti Gőzmalom Rt. irodafőnökeként, szintén Pék-részvényes 1904-től. Sőt, azok is részvényesként bukkannak fel a Pék-malomban és a Lujzában, akik pusztán az 1900-as *Compass* adatai miatt kerültek be a 2. táblázatba: Lánchy Leó, Leipziger Vilmos. Ha valamennyi 2. táblázatbeli, a malomvállalatok közötti, egyidejű személyi átfedést reprezentáló szereplőt – az egyszerűség kedvéért hívjuk őket „hálózati embereknek” – kigyűjtjük a Pék- és a Lujza-malom részvényesei közül, még markánsabbá válik a jelenlétük. Kijelenthető, hogy ez a csoport együtt már közel 20%-nyi részvényt birtokolt ezekben a vállalatokban. 15-20%-nyi tulajdoni hányad pedig egyértelműen többségi tulajdont jelentett²⁷ (5. és 6. táblázat).

²⁵ BFL VII.2.e. Cg. 1211/1. 712, 762, 763. d; Cg. 1224/675, 676, 667, 668.

²⁶ Basch Fülöp I. 1904-re meghalt. (BFL VII.8.d. 1901-V-[I] 026-27, 39.) Simon Izidor és Weisz Fülöp esetére később térek ki.

²⁷ Kövér 1989: 123.

3. táblázat

Az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-t képviselő személyek részvénytulajdonosa a Pesti Mohárok és Sütek Gőzmalma Rt. közgyűlésein, 1904–1914

	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1914
halmi Deutch Sándor	10			100	100	100				
Haggenmacher Károly	10	100	100	100	100	100		100	150	150
Lang Jakab	10									
Langfelder Ede	10	100	100	100	100	100	100	100	150	150
Mayer Ottó				100	100	100	100	100	100	150
rátonyi Reusz Henrik	10		50			50	100	100	100	150
Schuk Jakab	10	30	60	30	30	30	30	30		
az általuk képviselt részvény (db)	60	230	310	430	430	480	330	430	500	600
az általuk képviselt részvény az összes részvény %-ában	1,3%	5,1%	6,9%	9,6%	9,6%	10,7%	7,3%	9,6%	11,1%	13,3%
a közgyűlésen megjelent összes részvény (db)	1853	1190	1180	1280	1030	1350	1150	1290	1470	1460
a közgyűlésen megjelent részvények az összes részvény %-ában	41,2%	26,4%	26,2%	28,4%	22,9%	30,0%	25,6%	28,7%	32,7%	32,4%

4. táblázat

Az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-t képviselő személyek részvénytulajdonosa a Lujza Gőzmalom Rt. közgyűlésein, 1904–1914

	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
Gerisch Lajos							200	200	200	200	200
Haggenmacher Károly		125	125	125	125	200	200				200
Langfelder Ede		125	125	375	125	200	200	200	200	200	200
Löwy Miksa		125	125	125	125	200	200	200	200	200	200
Mayer Ottó			125	125	125	200	200	200	200	200	200
az általuk képviselt részvény (db)	0	375	375	750	500	800	1000	800	800	600	1000
az általuk képviselt részvény az összes részvény %-ában	0,0%	4,3%	4,3%	8,6%	5,7%	9,1%	11,4%	9,1%	9,1%	6,9%	11,4%
a közgyűlésen megjelent összes részvény (db)	1146	2000	1875	2375	1875	3200	2800	2800	3000	2400	3000
a közgyűlésen megjelent részvények az összes részvény %-ában	13,1%	22,9%	21,4%	27,1%	21,4%	36,6%	32,0%	32,0%	34,3%	27,4%	34,3%

5. táblázat
A „hálózati emberek” részvénytulajdonosa a Pesti Molnárok és Sütők Gözmalma Rt. közgyűléseinek tükrében 1904 és 1914 között

	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1914
halmi Deutsch Sándor	10			100	100	100				
Déry Izidor	10	50	50	50	50	50	100	100		
Fellner Henrik	5									
Gerisch Lajos	10	30				30	30	30	50	50
Haggenmacher Károly	10	100	100	100	100	100		100	150	150
Kovácshegyi Kálmán	1									
Lang Jakab	10									
Langfelder Ede	10	100	100	100	100	100	100	100	150	150
Lánczy Leó	10									
Leipzig Vilmos	10	100	100	100	100	100				
Löwy Miksa	10	50	50	50	50	50	50	50	50	50
Mayer Ottó				100	100	100	100	100	100	150
Renschler Rezső	10	30	30			30				
rátányi Reusz Henrik	10		50			50	100	100	100	150
Schuk Jakab	10	30	60	30	30	30	30	30		
Waigand Ferenc	10	100	100	100	100	100	100	100	100	150
az általuk képviselt részvény (db)	136	590	640	730	580	840	610	710	700	850
az általuk képviselt részvény az összes részvény %-ában	3,0%	13,1%	14,2%	16,2%	12,9%	18,7%	13,6%	15,8%	15,6%	18,9%
a közgyűlésen megjelent összes részvény (db)	1853	1190	1180	1280	1030	1350	1150	1290	1470	1460
a közgyűlésen megjelent részvények az összes részvény %-ában	41,2%	26,4%	26,2%	28,4%	22,9%	30,0%	25,6%	28,7%	32,7%	32,4%

6. táblázat
A „bűlözati emberek” részvénytulajdona a Lujza-Gözmalom Rt. közgyűléseinek tükrében 1904 és 1914 között

	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
halmi Deutsch Sándor		125	125	125	125	200					
Déry Izidor	377	250	125	képviselve	125	200	200	200			
Fellner Henrik				250	125	200	200	200	200		
Gerisch Lajos						200	200	200	200	200	200
Haggenmacher Károly		125	125	125	125	200	200				200
Langfelder Ede		125	125	375	125	200	200	200	200	200	200
Lánczy Leó				képviselve							
Leipziger Vilmos		125		képviselve	125						
Löwy Miksa		125	125	125	125	200	200	200	200	200	200
Mayer Ottó				125	125	200	200	200	200	200	200
rátányi Reusz Henrik		125	125	125		200	200	200	200	200	200
Waigand Ferenc				125	125	200	200	200	200	200	200
az általuk képviselt részvény (db)	377	1000	750	1375	1125	1800	1800	1400	1400	800	1400
az általuk képviselt részvény az összes részvény %-ában	4,3%	11,4%	8,6%	15,7%	12,9%	20,6%	20,6%	16,0%	16,0%	9,1%	16,0%
a közgyűlésen megjelent összes részvény (db)	1146	2000	1875	2375	1875	3200	2800	2800	3000	2400	3000
a közgyűlésen megjelent részvények az összes részvény %-ában	13,1%	22,9%	21,4%	27,1%	21,4%	36,6%	32,0%	32,0%	34,3%	27,4%	34,3%

Igazolandó ugyanakkor, hogy valóban egy „hálózat” szereplőiről van-e szó, lássuk tehát, kik is kerültek az 5. és 6. táblázatba. Az egyik elkülöníthető csoportot az Első Budapesti Gőzmalom Rt. malomipari szakemberei alkotják. Név szerint: Gerisch Lajos, Haggenmacher Károly,²⁸ Kovácshegyi Kálmán, Lang Jakab, Langfelder Ede, Mayer Ottó, Renschler Rezső, Schuk Jakab. Irodafőnök, intéző, cégvezető, főkönyvelő, műszaki és kereskedelmi igazgató, vezérigazgató – az Első Budapestiben betöltött pozícióik alapján ők a malomiparban dolgozó szakemberek. Egy másik csoportot is elkülöníthetünk az Első Budapestihez kötődő személyekből, ők nem nevezhetők malomipari szakembernek, de a malomiparban már korábban is érdekelt vállalkozók voltak az Első Budapestiben betöltött pozíciójuk (igazgatósági, felügyelőbizottsági tagság) alapján: halmi Deutsch Sándor, Leipziger Vilmos, Löwy Miksa, rátonyi Reusz Henrik.²⁹ A harmadik csoport szintén egyértelmű, az Első Budapesti érdekkörébe vont két malom vezetője: a Pék-malom részéről Waigand Ferenc, a Lujza-malomból pedig Déry Izidor – ők is malomipari szakemberek. A negyedik kör pedig a bankároké, s ez a „hálózat” kulcsa. Lánczy Leó, aki 1895 óta ült az Első Budapesti igazgatóságában, „főállásban” a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB) elnöke volt 1881 óta, emellett a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke és országgyűlési képviselő.³⁰ Fellner Henrik pedig, aki a Lujza igazgatóságának lett tagja 1904-től, majd 1907-től az Első Budapestiben is tagja lett e testületnek, egyben a PMKB ügyvezető igazgatójaként működött 1882 és 1911 között, majd a Leipziger-féle szesz- és cukorgyár vezetője lett.³¹ (Tulajdonképpen Leipziger is közel állt hozzájuk, nem lehet véletlen, hogy Lánczy 1895-ös Első Budapestiben való megjelenése után lett igazgatósági tag ugyanott, miként ugyancsak nem véletlen – hiszen rokon kapcsolatban voltak –, hogy Fellner a Leipziger-féle szeszgyár vezetője lett 1911 után, mindenesetre az tény, hogy Leipziger nem volt bankár.)

A vállalatokban betöltött pozíciók vizsgálatát kiegészítve tehát a részvénytulajdonok elemzésével valóban megelevenedik az Első Budapesti igazgatóságának 1903. évi jelentésében vázolt kép: „három ily jelentékeny, 3 millió évi őrlési képességet meghaladó vállalatnak *együttműködése*”. Pozíció és részvénytulajdon egymást erősítette abban, hogy az Első Budapesti felügyelete alatt működjön

²⁸ Haggenmacher Károly az egyik legnagyobb alakja volt a korszak malomipari szakembereinek, számos műszaki újítása közül a legfontosabb a síkszita kidolgozása volt (Pénzes 1967).

²⁹ Löwy Miksa terménykereskedőként indult (BFL VII.3.c. Cégjegyzékek, egyéni cégek I. kötet, 100.), 1870 óta volt az Első Budapestiben előbb választmányi, majd felügyelőbizottsági tag. Halmi Deutsch Sándor, aki egyébként halála miatt tűnt el a részvényeslistákról 1910-től, az Osztrák–Magyar Bank főtanácsának tagja volt, br. Tornay-Schossberger Anna férje, 1885 óta az Első Budapesti igazgatóságának tagjaként működött (Kempelen 1999; Gerő [szerk.] 1940). Rátonyi Reusz Henrik földbirtokos, apja (Károly) még terménykereskedő volt. Henrik 1882 óta ült az Első Budapesti felügyelőbizottságában (Vörös 1979: 42, 55). Leipziger Vilmos szeszgyáros volt, 1898 óta az Első Budapesti igazgatóságának tagja (Gelléri 1887).

³⁰ Lánczy életútjáról lásd Halmos 2004. Lánczy gazdaságpolitikai működéséről lásd Halmos 2012.

³¹ *Zsidó lexikon* 1929. (Fellner-szócikk)

a továbbiakban a Pék-malom és a Lujza-malom. S az egész mögött ott állt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank.

Feltételezhetően az Erzsébet Gőzmalom Rt. „érdekkörbe vonása” is hasonlóan zajlott le 1912-ben. A korábban bemutatott pozicionális átfedéseket itt is részvénytulajdon-szerzés kísérhette, minden bizonnyal önkéntes részvéncsere révén. Erre utal az Első Budapesti igazgatóságának jelentése az 1912-es üzletéről.³² A részvények mozgásáról azonban ebben az esetben nem kaphatunk még csak közelítő képet sem, mivel az Erzsébet részvényeslistái 1880 után hiányoznak, és azt sem tudni, hogy milyen átváltást ajánlottak az Erzsébet-részvényeseknek. A PMKB jelenléte ugyanakkor így is nyilvánvaló már az Erzsébet vezetőségéből: a társaság igazgatóságának 1908-tól folyamatosan tagja lett Weisz Fülöp, aki 1881-ben kezdte pályafutását a PMKB-nál, ekkoriban már igazgatósági tagja a banknak, majd 1911-től vezérigazgató, Lánczy halála (1921) után pedig elnök lesz.³³

BELÉPÉS A HÁLÓZATBA

Az Első Budapesti Gőzmalom Rt. terjeszkedése nem állt meg a Pék-malom, a Lujza, majd az Erzsébet „érdekkörbe vonásánál”. 1916-ban kiterjedt a Pesti Hengermalom Rt.-re is, amely ugyanakkor szintén önállóan működött tovább 1928-ig. Ekkor olvadt be az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-be. A Hengermalom esete arra ad lehetőséget, ami a másik három elemzéséhez nem áll rendelkezésre: betekinteni abba a pillanatba, amikor belépett egy vállalat az Első Budapesti „érdekkörébe”. A kivételes forrásadottság segít ezen túl megfejteni azt is, hogy mi lehetett a valódi jelentése az „érdekkörbe tartozásnak”, és milyen szerepben lépett fel a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ennek kapcsán.

Fennmaradt egy jegyzőkönyv, amely a Hengermalom és az Első Budapesti kapcsolatfelvételének írásos dokumentuma. Jellemző módon nem egyik vagy másik malomcég vagy a PMKB iratai, sem pedig a cégbírósági iratok között,

³² „Az 1911. november 6-i közgyűlésünkben elhatározott részvénytőke-emelés 2875 db 500 K névértékű új részvény kibocsátása által keresztülvitetett és az idén mérlegünkben már 6 500 000 koronát kitevő felemelt részvénytőke szerepel. Az Erzsébet Gőzmalom Társaság megszerzett részvényei az »Értékpapír-számlában« bennfoglaltatnak, azon felpénz pedig, mely a régi részvényesek rendelkezésére bocsátott 1013 db új kibocsátású részvény után befolyt, a részünkről eszközölt kamatmegtérítés és a felmerült költségek levonásával a tartalékalap-számla javára fordítatott” (BFL XI.1005. 5. d. Kiemelés – K. J.). Mindebből csupán feltételezhető, hogy 1862 db új Első Budapesti-részvényt használtak fel az Erzsébet-részvények becserélésére. A tőzsdei árfolyamokat alapul véve legalább három Erzsébet-részvényért ajánlhattak egy Első Budapestit, de lehet, hogy négyért. Az Erzsébet-részvények névértéke 400 K volt, 1911. december 31-én 450 koronán zárt a tőzsdén. Ugyanekkor az 500 koronás névértékű Első Budapesti-részvény 1690 koronát ért (*Tőzsdelap* 1911).

³³ Radnóti 1929 (Weisz-fejezet).

hanem családi hagyatékban.³⁴ A jegyzőkönyv 1916. február 9-én készült, a megbeszélésen hatan vettek részt.

„felvétellett [...] a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megbízottainak ú.m. Lánczy Leó v.b.t.t. ő kegyelmessége és Fellner Henrik uraknak a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatósági tagjainak, továbbá az Első Budapesti Gőzmalom Rt. igazgatóságának, képviselve Lánczy Leó v.b.t.t. ő kegyelmessége, Fellner Henrik és Langfelder Ede vezérigazgató igazgatósági tag urak által, végül Burchard-Bélaváry Konrád, főrendiházi tag öméltósága, Burchard-Bélaváry Rezső dr. és Burchard-Bélaváry Andor dr. uraknak – utóbbiak mindhárman a Pesti Hengermalom Társaság részvényesei többsége képviselőinek [...] üléséről.”

Lánczy és Fellner a PMKB-t és az Első Budapestit egyszerre képviselte. A tárgyalás helyszíne Burchard-Bélaváry Konrád³⁵ lakása volt, vagyis a hivatalos jegyzőkönyvi forma mellett egy még nem nyilvános megbeszélés eredménye a dokumentum. A megállapodás titkos jellegére utal, hogy a felek az aláírásukkal kötelezték magukat, hogy február 17-ig a „határozmányok [...] szóban maradnak”. Február 17-ig tervezte megtartani éves közgyűlését az Első Budapesti, aminek felhatalmazása a megállapodás jó néhány pontjának teljesítéséhez szükséges volt. A megfelelő felhatalmazások esetén vált a „jegyzőkönyv jogérvényes [...] megállapodássá”. (Ami meg is történt a várakozásoknak megfelelően.) A hivatalos formát erősíti ugyanakkor, hogy a hatfős „ülésnek” Lánczy volt az elnöke, Langfelder pedig a jegyzőkönyv-vezetője.

„Lánczy Leó [...] az ülést megnyitván, közli, hogy az Első Budapesti Gőzmalom Rt. a Pesti Hengermalom Társaság részvényesei többségének fentnevezett képviselőihez fordult, *felvetve annak eszméjét*, hogy a Pesti Hengermalom Társaság az Első Budapesti Gőzmalom Rt. részvénytársaságához *csatlakozzék*.”

A jegyzőkönyv szerint az Első Budapesti kereste a kapcsolatot a Hengermalommal, s e dokumentum megszületése előtt már tárgyalt a feltételekről az Első Budapesti részéről Langfelder Ede, a Hengermalom oldaláról pedig Burchard-Bélaváry Rezső. Az Első Budapesti ajánlata ismerős: a Hengermalom-részvények önkéntes becserélése Első Budapesti-részvényekre, „úgy azonban, hogy emellett a Pesti Hengermalom Társaság mint önálló részvénytársaság tovább is fenn fog tartatni”. A konkrét ajánlat szerint négy Hengermalom-részvényért egy Első Budapestit kínáltak. A részvénycserével élni nem kívánók megtarthatták

³⁴ Reuss Konrádnak tartozom hálás köszönettel a dokumentumért, amely az ő birtokában van ma is. A dokumentumból vett idézetekben a kiemelések tőlem származnak – K. J.

³⁵ A Burchardok és a Hengermalom történetét lásd Klement 2012: 212–239. Burchard-Bélaváry Konrád volt a Hengermalom elnöke, a két fia pedig a vezetőségnek volt tagja: Rezső az igazgatóságban ült, s egyben a cég alelnöke volt, Andor pedig az igazgatósági tagsága mellett ügyvezető igazgatóként is működött.

Hengermalom-részvényeiket vagy részvényenként 400 koronáért eladhatták azt készpénzért az Első Budapestinek. Az ajánlat ebben az esetben is korrektnek mondható, hiszen az 500 K névértékű Első Budapesti-részvények ekkoriban 1860 koronát értek a tőzsdén, míg a 300 K névértékű Hengermalom-részvényeket az I. világháború előtti években 300 és 400 K között jegyezték.³⁶

A tizennégy pontos jegyzőkönyv valódi forrásértékét az adja, hogy a már korábról ismerős ügylet részleteinek szabályozását is felfedi. Világossá teszi például, hogy az előzetes tárgyalások kitertek a csatlakozó cég operatív és stratégiai vezetőire. A jegyzőkönyv tartalmazza, hogy a Hengermalom igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai,³⁷ valamint ügyvezető igazgatói és hivatalnokai megtartják állásukat a jövőben is. Külön ötéves szerződés kötetét ígér meg ugyanakkor az Első Budapesti Stumpf Károly és Burchard-Bélaváry Andor hengermalom-beli ügyvezető igazgatóknak, valamint Luby Boldizsár bűzabevásárlónak a jelenlegi javadalmazásuk mellett. (Ők hárman intézték a cég napi szintű, operatív vezetését.) Stumpfot külön is bebiztosítják, nyugdíjba vonulása esetére a Hengermalom nyugdíjszabályzatán felül a nyugdíját évi 6000 koronára kell kiegészíteni, sőt számára rögzítenek az első ötéves szerződés lejárta után egy újabbat is 1921-től. Amennyiben az Első Budapesti mégsem kötné meg ezt a második ötéves szerződést Stumpf-fal, kötelezi magát öt éven át évi 20 000 K kifizetésére Stumpf-nak havi részletekben. (Ebben az esetben viszont Stumpf elesett volna a nyugdíj-kiegészítéstől.)

A jegyzőkönyv ötödik pontja rögzíti, hogy az Első Budapesti részéről négy igazgatósági tagot és két felügyelőbizottsági tagot kell megválasztania a Hengermalom következő közgyűlésének. „Az Első Budapesti igazgatósága ezen a Hengermalom igazgatóságába, illetőleg felügyelőbizottságába az ő részéről választandó urak neveit *kellő időben közölni fogja.*” S ahogy nem bízták a véletlenre a beválasztandó új vezetőségi tagok névsorát, úgy előre rögzítették és a jegyzőkönyv mellékleteként csatolták a Hengermalom új alapszabályát is, amit szintén a következő, márciusi közgyűlésnek kell majd megszavaznia. A tizenegyedik pontból az is kiderül, hogy a megállapodás értelmében a Hengermalom is küld képviselőt az Első Budapesti igazgatóságába Burchard-Bélaváry Konrád személyében.³⁸ „[A] PMKB mint az Első Budapesti részvényei többségének birtokosa ezen választás keresztülviteléért [...] szavatosságot vállal.” Vagyis az ügyben magát következetesen „közvetítőnek” nevező PMKB valódi jelentősége a többségi malomtulajdonában rejlett. A megállapodás rögzíti azt is, hogy a Pesti Hengermalom Rt. elnöke Burchard-Bélaváry Konrád, alelnöke pedig Burchard-Bélaváry

³⁶ *Tőzsde* 1910–1916.

³⁷ Igazgatósági tagok: Burchard-Bélaváry Konrád, dr. Burchard-Bélaváry Rezső, dr. Burchard-Bélaváry Andor, dr. Török Béla, dr. Glatz Erich, gr. Széchenyi Viktor, Mehnert Ernő, Stumpf Károly. Felügyelőbizottsági tagok: Chatel Vilmos, Heinrich Lajos, Seidl Aurél.

³⁸ Burchard-Bélaváry Konrád visszalépése vagy elhalálása esetén fia, Rezső helyét szavatolták az Első Budapesti igazgatóságában. A cserére hamar sor is került, mert Konrád, a Hengermalom elnöke ugyanez év júliusában meghalt vastagbélrákban, vagyis februárban már ismert lehetett a komoly betegsége.

Rezső marad, s Konrád után az elnöki szék „örököse” Rezső lesz, méghozzá évi 10 000 K tiszteletdíj mellett.³⁹

A részvénytársaság részleteit több pont tartalmazza a jegyzőkönyvben. A Burchardok „feladata” az ügyletben, hogy egyrészt „tőlük telhetően támogatják és előmozdítják a szándékolt művelet keresztülvitelét”, másrészt „kötelezik magukat, hogy a Hengermalom 4040 db részvényét fentjelzett cserekulcs szerint Első Budapesti-részvényekre becserélik”. A Hengermalomnak ekkor 8000 db részvénye volt forgalomban, tehát a három Burchard már önmagában a részvények többségét szolgáltatta az ügyletnek. A megállapodás szerint a részvénytársaság lehetőségéről a PMKB fogja tájékoztatni a Hengermalom részvényeseit, s a felhívás szövegét szintén csatolták a dokumentumhoz. Érdekes a beköszöntőt itt is szó szerint idézni:

„Van szerencsénk Önökkel közölni, hogy az Első Budapesti Gőzmalom Rt. budapesti cég és a Pesti Hengermalom Társaság részvényesei többségének képviselői között *közbenjárásunk mellett* megállapodás jött létre, mely a Pesti Hengermalom Társaságnak az Első Budapesti Gőzmalom Részvénytársasággal való *szoros kapcsolatát tüzte ki céljával*. Ezen megállapodás csak kedvező befolyással lehet mindkét vállalatnak termelési és forgalmi viszonyaira, valamint a részvények jövedelmezőségére.”

A PMKB „közbenjárása” azt is jelentette, hogy a Hengermalom-részvényeket a PMKB vette át ideiglenes elismervény mellett, s a PMKB szolgáltatta ki az elismervényekért cserébe az új Első Budapesti-részvényeket, amikor azok az Első Budapesti következő közgyűlése által megszavazott alaptőke-emelés hatósági engedélyezése után kibocsátásra kerültek. A részvénytársaság költségeit a PMKB és az Első Budapesti vállalta magára, a Hengermalom részvényeseinek semmit nem kellett fizetniük érte.⁴⁰

A becserélt Hengermalom-részvényekért kapott Első Budapesti-részvények sorsát külön biztosította a szerződés. A Burchardok által képviselt 4040 db Hengermalom-részvény csereértékéért kapott 1010 db Első Budapesti-részvény leendő tulajdonosait előre kötelezte a szerződés, hogy „egyelőre 9 év tartamára, vagyis az Első Budapestinek a közgyűlése által választandó legközelebbi megbízatásának lejártáig”, 1925-ig az Első Budapesti igazgatóságának beleegyezése nélkül nem adhatják el azokat. Sőt: „ezen részvényeket az Első Budapesti igazgatóságának kívánatára utóbbinak az Első Budapesti közgyűlései alkalmával indítványainak keresztülvitele céljából rendelkezésére bocsássák. E célból azokat

³⁹ A részvénytársasági elnök mindig tagja volt az igazgatóságnak, s jutalékáról az alapszabály rendelkezett. Az, hogy itt tiszteletdíjat említ a dokumentum, arra utal, hogy az igazgatósági jutalékon felüli juttatásban állapodtak meg Burchard-Bélaváry Rezsővel – talán a megállapodás tető alá hozásának jutalmaképpen.

⁴⁰ Minden értékpapír-művelet költséget vont maga után, például a névre szóló részvények megvásárlásakor a részvényeknek a vásárló nevére való átvezetése részvényenként plusz költségbe került a vásárlónak. Itt minden ilyen plusz költséget átvállalt a bank és az Első Budapesti.

az Első Budapesti alapszabályaiban előírt időben és helyen az Első Budapesti minden egyes közgyűlése előtt le is fogják tenni.” E feltételeket a jegyzőkönyv kiterjesztette minden olyan új Első Budapesti-részvényre, amelyet a három Burchard vagy az „általuk képviselt többségi csoport” csere útján megszerez majd. Eladási szándék esetén kötelezően elővételi joga lett ezekre a részvényekre az Első Budapestinek vagy az általa megnevezett cégnek. A Burchardok kezében levő részvények tulajdonjogát pedig hosszú távon is szemmel akarta tartani az Első Budapesti:

„Burchard-Bélaváry urak ennekfolytán az 1924. év decemberben és azután minden következő ötödik év (1929, 1934 stb.) decemberében az Első Budapesti igazgatóságának írásban kijelenteni tartoznak, hogy az Első Budapesti igazgatóságának következő öt évi megbízási idejére a birtokukban levő Első Budapesti-részvényeknek ezen jegyzőkönyvben körülírt lekötöttségét fenntartják-e.”

A jegyzőkönyv utolsó előtti pontja végül az „érdekkörbe tartozás” jelentését is egyértelművé teszi: az üzletvezetés kérdéseiben a Hengermalomnak folyamatosan együtt kell működnie a jövőben az Első Budapestivel.

„A Pesti Hengermalom Társaság 1915. december 31-i mérlegének elkészítése és megállapítása, úgyszintén a Hengermalom közgyűlése elé a tiszta nyereség hovaforrítása tárgyában terjesztendő indítványnak megtétele már az Első Budapesti igazgatóságának közreműködésével és az utóbbival egyetértőleg fog történni.”

Tagadhatatlan, hogy az Első Budapesti Gőzmalom Rt. piaci helyzete folyamatosan erősödött az 1900-as években, vagyis nem általánosíthatunk a Pesti Hengermalom Rt.-vel szembeni 1916-os eljárása alapján visszamenőleg 1904-re a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt.-vel és a Lujza Gőzmalom Rt.-vel, valamint 1912-re az Erzsébet Gőzmalom Rt.-vel kötött ismeretlen szerződéseire nézve. Azok tartalma eltérhetett ettől, de abban biztosak lehetünk, hogy hasonló részletességgel tárgyalhatták a cégvezetés stratégiai és operatív szintjeinek kérdését, a részvénycsere pontos lebonyolítási módját, a becserélés eredményeként az érdekkörbe vont vállalat vezetőihez kerülő Első Budapesti-részvények kezelését és a cégek jövőbeni együttműködésének részleteit.

A Pék-malom és a Lujza-malom részvényeinek elemzett eloszlásai és a Hengermalommal kötött, fent bemutatott megállapodás egyértelműen arra utal, hogy az ügyletek eredményeként az Első Budapesti Gőzmalom Rt. megszerezte a többségi tulajdont mind a négy vállalatnál. Ennek finanszírozásához kétségkívül szükség volt banki háttérre, amit a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank biztosított. Az Első Budapesti képviselői ezt követően ott ültek e malomcégek operatív és stratégiai posztjain is. Mind a négy vállalatot tehát szoros kapcsolat kötötte az Első Budapestihez. De nem pusztán egy egyirányú, az Első Budapesti által irányított reláció jött létre, hanem az érdekkörbe vont vállalkozásokkal kötött

megállapodás eredményeként azok korábbi vezetői is beültek az Első Budapesti igazgatóságába, egyetértésükkel támogatták annak működését, és részvényesként a többi vállalat közgyűlésein is ott lehettek, miként Déry Izidor és Waigand Ferenc példája mutatja. A háló közepén az Első Budapesti ült, és mögötte a PMKB, de a vele együttműködő cégek között is volt kapcsolat.

Az Erzsébet és a Királymalom közötti személyi kapcsolat minden jel szerint nem tartozott ugyanebbe a kategóriába, illetve a kapcsolat nem e két cég között létezett közvetlenül. Bár a Királymalom iratai elvesztek, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank dokumentumaiból kitűnik, hogy amikor a Királymalom közkereseti társaságból 1906-ban részvénytársasággá alakult, a PMKB döntő szerepet vállalt a művelet finanszírozásában, s a Királymalom az 1900-as években folyamatosan a PMKB legnagyobb folyószámla-hitelezettjei között szerepelt. Bár kisebb összegekkel, de az Erzsébet Gőzmalom Rt.-t is rendszeres hitelkapcsolat fűzte a századforduló után ugyanehhez a bankhoz.⁴¹ A Királymalomnak az 1906-os részvénykibocsátáskor lett többségi tulajdonosa a PMKB, s itt nem volt szerepe az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-nek. Az Erzsébet Gőzmalom Rt. többségi tulajdonának megszerzése viszont az Első Budapesti és az Erzsébet közötti 1912-es megállapodás eredményeként sikerült. Az Erzsébet és a Királymalom kapcsolata mögött tehát a közös banki kapcsolat állt.⁴²

ÉRTELMEZÉSI KERETEK

Zárásként fel kell tenni a kérdést, miért és miért ekkor formálódott meg a fent elemzett hálózat. A magyar malomipar exportlehetőségei az 1880-as évektől kezdődő agrárválság miatt egyre inkább beszűkültek.⁴³ A fővárosi malomcégek, amelyek korábban Európa nagyvárosaiba és a tengerentúlra is jelentősebb mennyiségben exportáltak, az olcsó és jó minőségű amerikai liszt versenyében fokozatosan elvesztették külső piacukat, és az Osztrák–Magyar Monarchia belső piacára szorultak vissza. A budapesti malomcégek nagy őrlőkapacitása a széles felvevőpiachoz volt méretezve. Ráadásul az agrárválság eredményeként beálló

⁴¹ Tomka 1999: 94–97.

⁴² Érdekesen jelzi a vállalatok viszonyát, hogy Simon Jakab egyidejű pozícióját a Királymalomban és az Erzsébet-malomban az 1908-as igazgatósági választások után megtámadta Herzfelder Frigyes, korábbi és ekkor nem újraválasztott igazgatósági tag. Ugyanezt azonban nem tette meg Herzfelder Weisz Fülöp esetében, pedig ő ugyanekkor került be az Erzsébet igazgatóságába, miközben egyidejűleg tagja volt a Királymalom igazgatóságának is. Herzfelder keresetére végül a Curia mondta ki az ítéletet 1911-ben, megsemmisítve Simon Jakab igazgatósági tagságát az Erzsébetben. Az ítélet indoklása szerint „a két malomvállalat között a verseny részben most is fennáll – a részben azonos üzletkör folytán”. Mivel sikerült elhúzni a jogerős ítélet kihirdetését majdnem a következő igazgatóságválasztásig, Simon Jakab igazgatósági tagságát, aki egyébként a Tőzsde elnöke is volt, a Curia ítéletének megfelelően előbb törölték, majd újra bejegyezték, mivel az 1912-es módosított alapszabály már igazgatósági engedély mellett lehetővé tette más malomcégekbeli pozíció betöltését (BFL VII.2.e. Cg. 1193/715).

⁴³ Az agrárválság malomipari hatásairól lásd Klement 2012: 34–55.

árcsökkenésre is jellemzően a kapacitásaik növelésével válaszoltak. Próbáltak többet olcsóbban termelni a csökkenő értékesítési árak mellett is, hogy akár a profitról is lemondva mindenáron megtarthassák régi piacaikat.

A korábbi piacok fokozatos elvesztése azonban megállíthatatlan volt, viszont ezzel párhuzamosan a századfordulóra szinte szükségszerűen állt elő a rendszeresen jelentkező túlermelés állapota is. Egy ideig igyekeztek a fővárosi malomvállalkozások tárgyalásos formában évente néhány hónapos, kölcsönös üzemkorlátozásra bírni egymást, de vagy nem vezettek megállapodáshoz a megbeszélések, vagy valamelyik résztvevő idő előtt felrúgta az egyezséget. Az Első Budapesti Gőzmalom Rt., látva a kölcsönös üzemredukciós kísérletek sikertelenségét, azt a stratégiát dolgozta ki és valósította meg, hogy a konkurens vállalkozásokat a bizonytalan tárgyalásoknál szorosabb kooperációra ösztönzi, korabeli szóhasználatul élve „érdekkörébe vonja”. Ez stabil megoldást jelentett, de megvalósítása szintén stabil finansziális háttérrel igényelt, hiszen feltételezte az érintett malomcégek többségi részvénytulajdonának megszerzését. Vagyis a kivitelezéshez az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-nek szüksége volt banki háttérre, ezt adta a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, amely bank üzletpolitikájának ekkor már tartósan része volt az ipari szerepvállalás.

Nehéz megnevezni azt, ami a folyamat eredményeként létrejött. Kevesebb volt, mint egy tényleges cégegyesülés, hiszen a cégek továbbra is működtek, saját részvényeik voltak, amelyeket a tőzsdén is jegyeztek, üzleti eredményeikről saját mérleget, éves jelentést készítettek. Több volt ez a kooperáció ugyanakkor egy kartellnél, hiszen bár tagadhatatlanul összehangolták a hálózatban levő malom-részvénytársaságok a termelésüket, értékesítési piacaikat és minden bizonnyal az áraikat is, nem csupán egy kartellszerződés kötötte a résztvevőket, hanem láthatóan többségi tulajdonjog is összekapcsolta őket. Egy kvázi nemzeti kartell,⁴⁴ kvázi fúzió⁴⁵ állapot volt ez. Egyértelműen megvalósította viszont az *interlocking directorates* – magyarul leginkább személyi összefonódásnak fordított – jelenségét.

Az interlock kapcsolatok homlokterében a bankok és iparvállalatok közötti személyi átfedések vizsgálata áll.⁴⁶ A bank és iparvállalat közötti személyi kötődést korábban egyértelműen bankuralomként definiáló szakirodalom mára inkább azt az álláspontot képviseli, hogy az érdekkapcsolatok nagyon változatos formái állhattak a jelenség mögött, s a hazai viszonyokat vizsgálva is túlzottan ítélik a korábbi bankuralom téziseket.⁴⁷ Ebben az esetben sem beszélhetünk egyértelmű bankuralomról, vagyis olyan helyzetről, amelyben egy bank irányít egy iparvállalatot. Nem közvetlenül a PMKB irányította a malmokat, a Pesti Molnároknál nem is ült bankár a vezetőségben, a többiben is csak egy-egy.

⁴⁴ A korszakban nem voltak ritkák a nemzeti kartellek (Schröter 1996: 132–133).

⁴⁵ Így nevezte a Lujza és az Első Budapesti közötti kapcsolatot Tomka Béla a PMKB felől közelítve a témához (Tomka 1999: 128).

⁴⁶ Lásd *Replika* 25. 1997. március, Bankuralom?-blokk.

⁴⁷ Pogány 1997; Tomka 1997, 1999.

A PMKB többségi tulajdonosa volt az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-nek,⁴⁸ az Első Budapesti és/vagy a PMKB pedig többségi tulajdonosa lett a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt.-nek, a Lujza Gőzmalom Rt.-nek, az Erzsébet Gőzmalom Rt.-nek és a Pesti Hengermalom Rt.-nek. Az üzleti irányítást minden bizonnyal az Első Budapestiből vezényelték, bankárok alig „keveredtek” döntési pozíciókba. Az más kérdés ugyanakkor, hogy az egyeztetés a malmok és a bank között folyamatos lehetett, de ennek feltárása már egy másik vizsgálat tárgya. Miként annak bemutatása is, hogy hogyan és miért vezettek ezek a kapcsolatok két-három évtized múlva cégegyesülésekhez.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.2.e. Cégbírószági iratok (Cg).

Cégjegyzékek (1876-tól).

1050/754. Concordia Gőzmalom Rt.

1193/715. Erzsébet Gőzmalom Rt.

1224/675, 676, 667, 668. Lujza Gőzmalom Rt.

845/1876. 5394. Pannónia Gőzmalom Rt.

1211/1. 712, 762, 763. Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt.

VII.3.c. Cégjegyzékek (1876-ig).

VII.8.d. V. ker. Kir. Járásbíróság, kihirdetett végrendeletek.

XI.1005. Első Budapesti Gőzmalom Rt.

Magyar Compass. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv. (1873–1914/15. évi kötetek.) (Szerk. Mihók Sándor, később Ambruster Jakab, majd G. Nagy Sándor.) Budapest.

Tözsdelap: Budapesti Áru- és Értéktözsde Hivatalos Árjegyző Lapja 1886–1895, 1900–1904, 1910–1916.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Gelléri Mór 1887: *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok.* Dobrowsky és Franke, Budapest.

Gerő József (szerk.) 1940: *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke.* Debreczeni Nyomda, Budapest.

Halmos Károly 2004: Lánczy Leó. Hagyomány és nonkonformizmus egy bankvezér történetében. In: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínnű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából.* KFKI Csoport – HVG Könyvek, Budapest, 180–195.

⁴⁸ Tomka 1999: 179. Az Első Budapesti részvénytételi listái nem maradtak fenn 1892 után.

- Halmos Károly 2012: Empórium és impérium. Nacionalizmus az üzleti életben – Lánczy Leó. *Korall* (13.) 47. 61–78.
- Kempelen Béla 1999: *Magyar zsidó családok*. (Reprint.) Makkabi Kiadó, Budapest.
- Klement Judit 2012: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kövér György 1989: A részvényesek névjegyzéke mint társadalomtörténeti forrás. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) HIK, Gyula, 118–124.
- Pénzes István 1967: Haggemacher Károly. In: Szőke Béla (szerk.): *Műszaki nagyjaink*. I. kötet. Gépipari Tudományos Egyesület, Budapest, 463–496.
- Pogány Ágnes 1997: Bankárok és üzletfelek. A Magyar Általános Hitelbank és vállalati ügyfelei a két világháború között. *Replika* 25. 55–66.
Replika 25. 1997. március.
- Radnóti József 1929: *Pesti pénzligarchák*. May János Nyomdai Műintézet, Budapest.
- Schröter, Harm G. 1996: Cartelization and Decartelization in Europe, 1870–1995: Rise and Decline of an Economic Institution. *The Journal of European Economic History* (25.) 1. 129–153.
- Tomka Béla 1997: Személyi összefonódás (interlocking directorates) bankok és iparvállalatok között a századforduló Magyarországon. *Replika* 25. 37–46.
- Tomka Béla 1999: *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913*. Multiplex Media – DUP, Debrecen.
- Zsidó lexikon* 1929: (Szerk. Újvári Péter.) Pallas, Budapest.
- Vörös Károly 1979: *Budapest legnagyobb adófizetői, 1873–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest.